

МІЖНАРОДНЕ ЖИТТЯ ТА УКРАЇНА

Оксана Коваленко

(Київ)

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКА СПІВПРАЦЯ В ГАЛУЗІ ВИЩОЇ ОСВІТИ (1991 – 2011 РР.)

Проаналізована співпраця вищих навчальних закладів Польщі та України в галузі вищої освіти у 1991 – 2011 рр., виокремлені перспективи спільної роботи на майбутнє.

Ключові слова: українсько-польська співпраця, вища освіта, університет, освітні програми, стандарти освіти, урядові освітні програми.

За сучасних умов розвитку Європи надзвичайно актуальним є дослідження українсько-польської співпраці в галузі вищої освіти 1991 – 2011 рр. Цей період особливо насичений різноманітними політичними, економічними і освітніми подіями, серед яких – приєднання України до Болонського процесу, вступ Польщі до ЄС, проголошення Року Польщі в Україні тощо.

Мета статті полягає у розкритті основних етапів формування і розвитку українсько-польських відносин у галузі вищої освіти у 1991 – 2011 рр., а також прогнозування основних тенденцій їх розвитку в майбутньому.

Процеси формування та поглиблення двосторонніх освітніх відносин між Україною і Польщею сучасного періоду вже знайшли певне відображення в працях польських та українських науковців. Зокрема, таких авторів, як М. Стрензевський, Н. Моднічко, М. Сікорський та інші [1, с. 81; 2, с. 26]. Ці науковці розкривають проблеми співпраці вищої та середньої освіти, адаптацію освіти в Польщі та Україні до Болонського процесу. Українські дослідники Є. Голібард, Ю. Макар, А. Павлишин та деякі інші аналізують у своїх роботах вплив політичних та економічних процесів на розвиток освіти в Україні та Польщі [3, с. 223].

Співпраця в галузі освіти між Україною та Республікою Польща здійснюється відповідно положень Угоди між Урядом України і Урядом Республіки Польща про співробітництво в галузі культури, науки і освіти від 20 травня 1997 р. та Угоди про співробітництво між Міністерством освіти і науки України та Міністром національної освіти Республіки Польща 2 липня 2001 р. [4].

Відповідно до статей цих документів сторони здійснюють обмін студентами, аспірантами, стажистами та науково-педагогічними працівниками. У 2004 – 2005 навчальному році на основних факультетах вищих навчальних закладів України за умов контракту навчалося 534 учні, в тому числі – 9 громадян Республіки Польща. На підготовчому факультеті за умов контракту перебувало 6 громадян Республіки Польща.

У 2007 р. близько 100 вищих навчальних закладів України плідно співпрацювали з понад 200 ВНЗ Республіки Польща. В рамках співробітництва до Республіки Польща відряджено близько 1400 фахівців і студентів. Вони займалися науковою роботою, стажуванням, читанням лекцій, брали участь у конференціях. Окрім того, була передбачена довготермінова педагогічна робота. Студенти зараховувалися також до

аспірантури, для участі в роботі мовних курсів. В Україні в цьому році було прийнято близько 1500 фахівців і студентів із Республіки Польща [4].

Для задоволення освітніх потреб громадян України польської національності у 2004 – 2005 навчальному році в Україні функціонує 5 загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням польською мовою (1236 учнів), 1 школа з класами російської і польської мовами навчання (194 учні). Польську мову як предмет вивчають 3978 учнів, факультативно або в гуртках – 5080 учнів [4, с. 87].

Політика Республіки Польща щодо своєї діаспори на території України є досить активною. Уряд Польщі надає польським школам та культурно-освітнім товариствам поляків в Україні значну допомогу. Польська мова вивчається в Україні з початку 90-х років ХХ ст. не тільки як мова польської національної меншини і не тільки у загальноосвітніх, але і у вищих навчальних закладах, кількість яких з кожним роком збільшується. У 2007 – 2008 навчальному році у загальноосвітніх та недільних школах України працює близько 30 вчителів польської мови із Республіки Польща, у вищих навчальних закладах – 12 викладачів.

Вивчають польську мову і готують фахівців з польської мови та культури в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, Національному університеті «Києво-Могилянська Академія», Львівському національному університеті імені Івана Франка, Прикарпатському університеті імені Василя Стефаника, Академії муніципального управління, Запорізькому державному університеті, Черкаському державному університеті ім. Б. Хмельницького, Волинському державному університеті імені Лесі Українки, Сумському національному аграрному університеті, Тернопільському, Дрогобицькому, Житомирському, Ніжинському університетах.

В останні роки в Польщі почався активний розвиток університетської україністики. Крім діючих раніше кафедр української філології Варшавського та Ягелонського університетів, українську філологію вивчають у Люблінському Католицькому університеті, Університеті імені Марії Кюрі-Склодовської (Люблін), Щецінському університеті та в Університеті ім. Адама Міцкевича в Познані [5, с. 169].

11 квітня 2005 р. міністром освіти і науки України С. М. Ніколаєнком підписано Угоду між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Польща про академічне взаємовизнання документів про освіту та рівноцінність наукових ступенів [6, с. 177].

Однією з форм міжнародного співробітництва вищих навчальних закладів України з вищими навчальними закладами зарубіжних країн є створення і функціонування з 2004 р. в м. Люблін Європейського Колегіуму польських і українських університетів, засновниками якого з української сторони є Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Національний університет «Києво-Могилянська академія», Львівський національний університет імені Івана Франка, а з польської – Університет Марії Кюрі-Склодовської, Люблінський Католицький університет. З початку створення Колегіуму з української сторони неодноразово наголошувалося на необхідності: надання Колегіуму статусу юридичної особи; дотримання паритету кількості студентів з української та польської сторони; залучення до викладання в Колегіумі професорсько-викладацького складу з України; дотримання паритету щодо викладання українською мовою та вивчення польськими аспірантами української мови; залучення до участі в навчальному процесі Колегіуму представників Варшавського, Ягелонського і Вроцлавського університетів, які висловили готовність до співпраці [7, с. 59].

Через ненадання Колегіуму статусу окремої юридичної особи, колегіум фінансується Люблінським університетом імені М. Кюрі-Склодовської та Люблінським Католицьким університетом. Впродовж усього періоду існування Колегіуму фінансування здійснюється лише польською стороною. За повідомленням Міністерства фінансів України, «бюджетні зобов'язання та платежі з бюджету здійснюються лише за наявності відповідного бюджетного призначення, встановленого законом про Державний бюджет України чи рішенням про місцевий бюджет у порядку, визначеному Бюджетним кодексом України, а підготовка фахівців та наукових і науково-педагогічних кадрів за рахунок коштів державного бюджету здійснюється виключно на умовах державного замовлення». У зв'язку з цим Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України зараз не може виділити фінансування для діяльності Європейського колегіуму за рахунок Державного бюджету України. Водночас, для позитивного вирішення цього питання Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України рекомендувало: розробити механізм направлення громадян України та Республіки Польща до вищих навчальних закладів двох країн для навчання за програмами підготовки магістрів і докторів наук за пріоритетними, першочергово необхідними для кожної з країн спеціальностями, відповідно до п. 3 параграфу 5 розділу II Статуту Європейського Колегіуму українських і польських університетів; внести зміни до частини 1 параграфу 12 розділу IV Статуту Колегіуму і джерелами фінансування Європейського Колегіуму польських і українських університетів визначити кошти, отримані Колегіумом від здійснення навчальної, дослідницької та культурно-освітньої діяльності, добродійні внески та інше; університетам-засновникам розглянути питання щодо створення благодійного фонду для фінансової підтримки діяльності Колегіуму; розглянути питання щодо внесення змін до чинного законодавства України, передбачивши фінансування створених спільно із зарубіжними країнами навчальних закладів [8, с. 15].

У 2005 р. польська сторона проінформувала українську сторону про підготовку нової формули функціонування Колегіуму, яка мала на меті його перетворення у Польсько-Український університет із залученням до його функціонування, зокрема, Варшавського, Ягелонського (м. Краків) та Вроцлавського університетів [1, с. 81]. Протягом 2005 – 2010 рр. значних змін у структурі Європейського Колегіуму не відбулося, переговори між вузами не припинялися. Основна мета домовленостей – покращення та спрощення співпраці університетів.

Одним із важливих питань є проблема виплати українською стороною стипендій громадянам України, котрі здобуватимуть освіту в Польсько-Українському університеті. Кандидати на навчання мали юридичні зобов'язання перед стороною, що відряджала їх на навчання у формі контракту чи іншого документу і повертатися на батьківщину після закінчення університету на певний (визначений документом) період для відпрацювання своїх стипендій. В іншому випадку Україна мала витратити свої кошти на підготовку фахівців для Польщі та інших країн ЄС, як це відбувається зараз [9, с. 84].

Питання створення та функціонування українсько-польського університету мало ретельно опрацьовуватися фахівцями відповідно до чинного законодавства Польщі і України з урахуванням обох сторін інтересів. Неefективність діяльності попередньої інституції – Колегіуму польсько-українських університетів – і полягала в поспішності та непрофесійному підході до вирішення багатьох важливих питань його створення і функціонування. У жовтні 2006 р. Президент України Віктор Ющенко надіслав

Президенту Республіки Польща Леху Качинському листа, в якому підкреслив, що університети-засновники з українського боку вживають заходів щодо: забезпечення навчального закладу в Любліні необхідною україномовною навчальною літературою; залучення професорського складу з України до викладання в Колегіумі; організації цільового направлення студентів і слухачів для навчання тощо [6, с. 179; 7, с. 59; 10, с. 110; 2, с. 87]. У листі наголошувалося також на необхідності отримання навчальним закладом статусу юридичної особи та перетворення його у майбутньому в Польсько-Український університет. Зі свого боку, Міністерство освіти і науки України спільно з університетами-засновниками мало в черговий раз опрацювати всі можливі варіанти фінансування університету.

Науково-технічне співробітництво між Україною та Республікою Польща розвивається на основі відповідного договору між урядом України та урядом Республіки Польща від 12 січня 1993 р. На виконання статті 3 цього Договору створено Спільну українсько-польську комісію зі співробітництва в галузі науки і технологій. Комісія визначає пріоритетні напрямки та форми українсько-польського науково-технічного співробітництва, аналізує стан виконання спільних програм і проектів. На першому засіданні (березень 1997 р.) Комісії було ухвалено протокол про створення Комісії, затверджено регламент її роботи, а також виконавчу українсько-польську програму зі співробітництва в галузі науки і технологій [11, с.165].

Комісія проводила засідання кожного року. На них відбувалися: обмін інформацією щодо основних напрямків науково-технічної політики в Україні та в Польщі; обговорення стану та перспектив розвитку українсько-польського науково-технічного співробітництва; підведення підсумків реалізації Виконавчої українсько-польської програми співробітництва в галузі науки і технологій; рекомендації щодо нових проектів виконавчої програми.

Виконавча програма зі співробітництва в галузі науки і технологій є відкритою та забезпечує рівноправну участь будь-яких організацій і вчених обох держав в реалізації спільних науково-дослідних робіт через проведення конкурсного відбору спільних проектів. Всього провадилися науково-дослідні роботи в рамках близько 180 спільних українсько-польських проектів [5, с. 174]. У 2004 – 2005 рр. Міністерством освіти і науки України здійснювалася фінансова підтримка 16 спільних українсько-польських науково-дослідних проектів. Розвивалася також співпраця українських та польських вчених в Антарктиці на основі підписаної ще в квітні 2001 р. Угоди між Департаментом антарктичної біології та Українським антарктичним центром Міністерства освіти і науки України.

В рамках року Польщі в Україні в м. Львові 21 – 22 червня та в м. Києві 24 – 25 червня 2004 р. було проведено спільну українсько-польську виставку науково-технічних досягнень «Україна – Польща: стратегічне партнерство у сфері науки і технологій». У виставці взяли участь близько 25 наукових організацій та вищих навчальних закладів України і 15 наукових організацій та вищих навчальних закладів Польщі. 8 – 19 квітня 2005 р. в м. Варшаві під головуванням польської сторони проведено шосте засідання Спільної українсько-польської комісії з науково-технічного співробітництва.

В рамках проголошеного Президентами України і Республіки Польща Року України в Республіці Польща 15 – 21 травня 2005 р. в м. Кракові та м. Варшаві відбулась виставка «Дні української науки в Польщі» [12, с. 165; 5, с. 173; 8, с. 81; 9, с. 221]. У виставці брали

участь 37 вищих навчальних закладів і наукових установ Міністерства освіти і науки України та Національної академії наук України. Було представлено близько 200 наукових розробок та інноваційних проектів, які відображали перспективні напрямки наукових досліджень в Україні [12, с. 164]. Під час роботи виставки були проведені два наукові семінари: в м. Кракові – «Співробітництво у сфері науки та технологій між Україною та Польщею», в м. Варшаві – «Польща і Україна у спільних програмах ЄС».

14 – 16 квітня 2006 р. під головуванням української сторони відбулося сьоме засідання українсько-польської Комісії з науково-технічного співробітництва. Комісія позитивно оцінила співробітництво між науковими установами України та Польщі в 2004 – 2006 рр. Загалом, у спільних дослідженнях взяли участь 65 українських та 68 польських наукових організацій. Комісія затвердила 14 проектів науково-технічного співробітництва на 2006 – 2008 рр. Протоколом сьомого засідання українсько-польської комісії з науково-технічного співробітництва від 16 червня 2006 р визначено пріоритетні напрямки українсько-польського науково-технічного співробітництва, а саме: енергетична безпека, спільне видобування нафти і газу в Карпатах; нанотехнології та наноматеріали; нові матеріали; спільні дослідження Антарктики. Сторони домовилися провести восьме засідання в 2008 р. у Республіці Польща [3, с. 422], що і було зроблено.

Отже, особливості стратегії і тактики державної політики у вищій освіті республіки Польща та України протягом 1991 – 2010 рр. характеризуються рядом укладених як міжвідомчих, так і міждержавних угод та домовленостей. Найбільшим здобутком вищої освіти України і Польщі є створення Європейського Колегіуму польських та українських університетів, домовленості з питань спрощеного обміну студентами та аспірантами. Досвід українсько-польського співробітництва в освітній та науковій сферах протягом 1991 – 2011 рр. є переконливим доказом плідності та важливості українсько-польських культурно-освітніх зв'язків. Наявні здобутки у цій сфері безумовно потребують продовження в подальшій діяльності вищих навчальних закладів України та Польщі.

Джерела та література:

1. Modnicka N. Owo monstrwn – stereotyp. Ukraińcy dawniej i dziś II. – Tygiel Kultury. – 1 – 3 (37 – 39), 1999? 116 s.
2. Sikorska M. Polska – Austria. Wzajemny wizerunek w okresie rozszerzania Unii Europejskiej. – Warszawa: ISP, 2008. – 89 s.
3. Галібарт Є. По-сусідськи. Польський вектор: Документальна розповідь про динамічне п'ятнадцятиріччя 1989 – 2004 рр. – К.: Унів. Вид-во «Пульсари», 2004. – 432 с.
4. Гайдуков Л., Александрова Т. Геополітичний чинник у становленні та розвитку відносин України та Республіки Польща // Геополітичне майбутнє України: Міжнародна науково-практична конференція (19–20 березня 1998 р.). – К.: Дипломатична академія наук при МЗСУ. Інститут міжнародних відносин національного університету ім. Т. Шевченка, 1998. – С. 87 – 88.
5. Герасимчук Т. Україна – Польща: стратегічне партнерство // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – Вип. 5. – Тернопіль: ТДПУ, 2002. – С. 168 – 174.
6. Онуфрив С. Польща в ЄС: український фактор // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – Вип. 5.– Тернопіль: ТДПУ, 2002. – С. 174 – 179.
7. Чекаленко Л. Україна – Польща: нові тенденції взаємин //Україна – Польща: історія і сучасність. – К., 2003. – Ч. II. – С. 53 – 59.
8. Dolinska X., Falkowski M. Polska-Niemcy. Wzajemny wizerunek w okresie rozszerzania Unii Europejskiej. – Warszawa: ISP, 2011. – 89 s.

9. Hnatiuk O., Berdychowska B. Bunt pokolenia. Rozmowy z intelektualistami ukraïnskimi. – Lublin: Wyd. UMCS, 2000. – 176 s.

10. Кіндрат К., Трохимчук С. Українсько-польські стосунки на зламі тисячоліть: Монографія. – Львів: Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка, 2002. – 112 с.

11. D'Anieri P., Kravchuk R., Kuzio T. Politics and Society in Ukraine. – Oxford: Westview, 1999. – 166 s.

12. М'якушко С., Мирончук А. Стан та перспективи українсько-польського міжакадемічного співробітництва // Україна і Польща – стратегічне партнерство. Історія. Сьогодення. Майбутнє. – К.: Вид-во Українського фітосоціологічного центру, 2002. – Ч. II. – С. 159 – 165.

Аннотація

Проанализировано сотрудничество высших учебных заведений Польши и Украины в 1991 – 2011 гг., выделены перспективы совместной работы на будущее.

Ключевые слова: украинско-польское сотрудничество, высшее образование, университет, образовательные программы, стандарты образования, правительственные образовательные программы.

Annotation

In the article fruitfulness of ukrainian-poland collaboration is argued in industry of high education in 1991 – 2011, selection of prospect of joint work for the future.

Key words: ukrainian-poland collaboration, high education, university, educational programs, standards of education, governmental educational programs.

**Антоніна Наюк
(Київ)**

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ ТА ПОЛІТИЧНЕ СТАНОВИЩЕ В ІРЛАНДСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ НАПЕРЕДОДНІ ВСТУПУ ДО ЄС

Розглядається соціально-економічне та політичне становище Ірландської Республіки в 1972 р. Аналізується підготовчий інтеграційний етап та його результати.

Ключові слова: Ірландська Республіка, Фіанна Фойл, Біла книга, Європейське Економічне Співтовариство (ЄЕС), Англо-ірландська угода 1965 р..

Приєднання до Європейського Економічного Співтовариства стало одним із ключових моментів у новітній історії Ірландської Республіки. Церемонія підписання Угоди про приєднання Королівства Данії, Ірландії, Королівства Норвегії та Об'єднаного Королівства до ЄЕС та Євратом відбулася у Брюсселі 22 січня 1972 р. [1]. Договір мали ратифікувати договірні сторони у відповідності з їх конституційним законодавством та подати ратифікаційні грамоти до 31 грудня 1972 р. Повноправним членом Співтовариства Ірландська Республіка стала 1 січня 1973 р.

Дослідження результатів підготовчого етапу та цілей ірландської інтеграційної політики залишається на сьогодні актуальним, оскільки може бути корисним прикладом для майбутніх країн-членів ЄС. Історіографія проблеми підготовки та вступу Ірландської Республіки до Європейського ЄС представлена працями зарубіжних та вітчизняних вчених. Основними джерелами є матеріали парламентських дебатів, які публікуються у вигляді стенографічних звітів засідань на офіційному сайті парламенту Ірландії [2], [3].

Результати дослідження процесу інтеграції Ірландської Республіки до ЄС, здійснені Ірландським Інститутом Європейських Справ, були укладені в збірку «Європа –

ірландський досвід» [4]. Важливе місце в історіографії зазначеного періоду посідають праці ірландського дослідника Моріса Фітцджеральда, зокрема, фундаментальне дослідження «Від протекціонізму до лібералізму» [5], а також статті присвячені підготовчому періоду інтеграції Ірландії [6].

Радянська історіографія представлена роботами О. Шахназарова [7] та Л. Гольмана [8]. Серед російських вчених на особливу увагу заслуговує дослідження О. Полякової [9], яке характеризує процес переходу від ізоляції до європейської інтеграції. В українській історіографії участь Ірландії в інтеграційних процесах досліджується в контексті вирішення Ольстерської проблеми в монографії Е. Кучменко [10].

Процес формування основи для членства Ірландії складався з двох напрямів: по-перше, зміна стратегічної орієнтації (кін.1950-х – 60-х рр.); по-друге, соціально-економічне реформування (кін.1950-х – 70-х рр.). Протягом 1959 – 1973 рр. правлячою партією в Ірландській Республіці залишалася Фіанна Фойл. Її лідери Шон Лемас та з 1966 р. Джек Лінч здійснили низку перетворень, щодо економічної, політичної та психологічної підготовки країни до вступу в Європейське Співтовариство.

Першим кроком на шляху Ірландії до членства в ЄЕС була лібералізація зовнішньополітичного курсу. Коли 23 червня 1959 р. молодий, енергійний та харизматичний політик Шон Лемас очолив уряд, – Ірландська Республіка почала налагоджувати зв'язки з державами-членами Співтовариства, поступово відходячи від догм попередньої ізоляційної політики. В 1972 р. Ірландія, Фінляндія, Іспанія та Греція [4, с.19] залишалися в квартеті країн, що не приєдналися до жодної торгівельної організації.

На початку 1960-х років політичні кола Ірландської Республіки виявили намір приєднатися до європейського торгівельного простору. Проте, спроби 1961 р. та 1967 р. були невдалі, оскільки Ірландія залежала від британського ринку, а у Сполученого Королівства були напружені стосунки з країнами ЄЕС, зокрема з Францією.

В економічному відношенні Ірландія була нерозривно пов'язана з Великою Британією. Рівень залежності найкраще демонструють статистичні показники експорту та імпорту. У перше десятиліття після Другої світової війни Ірландія експортувала 89 % своїх товарів до Британії, і лише 5,5 % до ЄЕС. Ірландський імпорт з Об'єднаного Королівства становив 51,5 %, а з ЄЕС – 8,3% [6].

За прем'єрства Лемаса середні показники експорту до Британії скоротилися до 72,8 %, а в країні ЄЕС зросли до 8,4 %. В свою чергу показники імпорту стали 50,7 % та 14,1 % відповідно [6]. Крім того, Угода про безмитну торгівлю 1965 р. між Великою Британією та Ірландською Республікою ще більш зміцнила стосунки держав. Ірландські політичні кола розуміли, що шлях до Європейського Економічного співтовариства можливий лише разом з Об'єднаним Королівством, а англо-ірландський договір 1965 р. підготував основу для інтеграції обох країн [5, с. 237 – 293].

Дипломатичні служби Ірландської Республіки наполегливо налагоджували стосунки з країнами-членами ЄЕС та сприяли належним зовнішньополітичним обставинам для вступу. В червні 1970 р. був розпочатий третій етап переговорів щодо вступу в ЄЕС. Станом на 1972 р. економічні показники Ірландії були помітно кращими, ніж на момент першої заявки на членство в 1961 р. Урядовий курс на тісну економічну співпрацю з іноземними партнерами та відкритість до європейського інтеграційного процесу сприяли розбудові Республіки у 1960 – 1970-х рр. [10, с. 72 – 78]. Протягом 1970 р. у Брюсселі

проводилися детальні переговори з різними групами експертів, що розробляли поступові кроки для приєднання до «Спільного ринку», а визначальними були зустрічі на рівні міністрів, де затверджувалися результати переговорів.

В основі модернізації ірландської економіки лежали реформи розроблені у 1958 р. заступником міністра фінансів Т. Уайтекером [9, с. 124 – 127]. Уряд намагався заохочувати розвиток приватного сектору за рахунок субсидій. Велике значення мали нові розробки з менеджменту та ринкових технологій, створювалися ради з питань розвитку економіки і промисловості, основним завданням яких було не лише сприяти розвитку в різних виробничих секторах, а й допомагати їм у пристосуванні до умов інтеграції.

Стержнем економічної стратегії ірландських правлячих кіл у ході виконання трьох так званих програм економічного розвитку (1958 – 1963 рр., 1964 – 1968 рр., 1969 – 1972 рр.) була опора на зростання експортних галузей при максимальному залученні іноземного капіталу. Пільги, що надавалися ірландським урядом іноземним інвесторам, у Західній Європі не мали собі рівних. До них входили: звільнення всієї продукції, що виготовляється на експорт, від прибуткового податку протягом 15 років; державні кредити на купівлю земельних ділянок під забудову промислових об'єктів та їх будівництво; купівлю обладнання, навчання працівників та ін. Іноземним компаніям гарантувалася вільна репатріація капіталів з країни [8, с. 357 – 362].

Крім традиційних галузей легкої промисловості, активно розвивалися нові – хімічна, приладобудувна, металургійна, гірничовидобувна. Розвивалася енергетика, що спиралася на видобуток торфу, активно розроблялися нові родовища корисних копалин. Всі ці процеси сприяли зростанню зайнятості населення і відповідно скороченню рівня безробіття [8, с. 363].

До кінця 1960-х років розвиток таких науковомістких галузей, як радіоелектроніка, електротехніка, виробництво комп'ютерів, які не вимагали потужної сировинної бази, створили умови для розвитку позицій ТНК, зокрема американських. Для них стали привабливими і наявність дешевої робочої сили в країні, і податкові пільги. До 1972 р. темпи приросту американських інвестицій вже перевищували британські майже вдвічі, а третина підприємств, що працювали в Ірландії в 1973 р., були іноземними [7, с. 21].

У порівнянні з повоєнним періодом число зайнятих у промисловості працівників виросло майже в 1,5 рази, а в сільському господарстві скоротилося в два рази. Зростала кількість зайнятих у сфері послуг.

Показовим для зростання промисловості було подвоєння частки промислової продукції в ірландському експорті. В 1970 р. вартість вивезених промислових товарів вперше випередила такі ж показники експортованих товарів із числа продукції аграрного комплексу. Відповідно, частка промисловості у внутрішньому валовому продукті в 1973 р. перевищила частку сільськогосподарської майже вдвічі [8, с. 362].

Участь Ірландії в ЄЕС була вигідна фермерам, експортерам сільськогосподарської продукції, промисловцям, підприємства яких працювали на експорт, фінансистам, які прагнули вигідно розмістити свої капітали в країнах ЄЕС. Разом з тим, членство боліло вдарило по середніх та дрібних підприємцях, які працювали на внутрішній ринок, а також по працівниках цих підприємств та дрібних фермерах, яким загрожувало розорення [8, с. 360].

Погляди в країні щодо членства розділилися. Опозицію до членства в ЄЕС очолила Лейбористська партія та профспілковий рух. Їх турбували втрата робочих місць в

обробній промисловості, а також побоювання щодо перспективи подальшої інтеграції Ірландії, зокрема до НАТО. Протягом 1960-х років у парламенті тривали дискусії щодо переваг та недоліків членства в ЄЕС, а також можливих варіантів інтеграції. Так, 30 січня 1963 р. на дебатах в Палаті Громад (Доїл), відстоювалась думка про можливе Асоційоване членство, оскільки Ірландська Республіка не готова до повноправного. Проте, через 10 років, дана дискусія була вичерпана і потрібно було приєднуватися вслід за Великою Британією на рівних правах (Vol.199No.5p.3) [2].

У 1972 р. переважна більшість парламентарів все ж стали на бік інтеграції до Європи. Найскладнішою у політичних дискусіях була проблема військового нейтралітету та незалежної позиції у міжнародних організаціях. Лейбористи були переконані, що вступ до ЄЕС призведе до НАТО. Проте, економічні перспективи взяли гору над цими побоюваннями [6]. В 1972 р. при обговоренні Білої Книги Дж. Лі підкреслив, що Договори Риму не несуть за собою жодних військових зобов'язань і тому ірландський нейтралітет не постраждає (Vol.72No.13p.6) [3]. Біла Книга 1972 р. про приєднання Ірландської Республіки до Європейських Співтовариств підсумувала дві фундаментальні ідеї, що лежали в основі прагнення до членства: «європейська єдність» та «національні інтереси» [4, р. 166].

Найбільш очікувані позитивні результати від приєднання до ЄЕС були озвучені в Сенаті. Е. Раян підкреслив, що Ірландії потрібно розширяти ринки збуту товарів, а найкраще для цього підходить саме ринок Європейського Співтовариства. Незважаючи на значні успіхи в економіці, перед Ірландською Республікою і досі залишалися дві проблеми: пошук оптимальних ринків для сільськогосподарської продукції та забезпечення повної зайнятості населення (Vol.72No.13p.6) [3].

Великі надії у вирішенні цих питань покладалися на членство у ЄЕС. По-перше, Ірландія отримала б доступ до європейського ринку без мит і тарифів, де ціна на її сільськогосподарську продукцію буде значно вища ніж на британському ринку, а це мало надати додаткові капітали для фермерства. По-друге, європейська політика включала також інвестиційну підтримку фермерських господарств.

Друга проблема в державі – це безробіття, основним шляхом її вирішення в Ірландії передбачалося створення робочих місць за рахунок розширення промислового виробництва. Напередодні вступу до ЄЕС ірландська промисловість була малоконкурентноспроможна на європейському ринку, проте в умовах вільної конкуренції та широкого ринку збуту їй довелося б виходити на відповідний рівень. Звичайно, політичні кола усвідомлювали, що частина підприємств буде ліквідована, але кількість звільнених не мала перевищувати 10 тис. осіб (Vol.72No.13p.6) [3].

Крім того, як зазначав міністр закордонних справ Хіллері під час свого виступу в Доїл 3 травня 1972 р., великі сподівання уряд покладав на вирішення національного питання в ході приєднання до ЄЕС. Саме в межах Співтовариства Північ та Південь будуть разом, а також членство сприятиме зменшенню соціальних та економічних відмінностей між частинами острова (Vol.260No.10p.15) [2].

Участь Ірландії в європейському інтеграційному процесі поруч із Сполученим Королівством, також зрівняло їхні позиції в міжнародних відносинах. І саме завдяки Співтовариству, економічні та торговельні відносини між цими країнами вийшли на новий рівень, адже кожна була повноправним членом ЄЕС.

Помітним явище в політичному житті країни в 1972 р. був референдум, який відбувся 10 травня. Народовиявлення стало завершальним етапом у гострій політичній дискусії щодо вступу Ірландії до країн «Спільного ринку». Спираючись на апарат державної влади та широко використовуючи засоби масової інформації, прихильники європейської інтеграції на чолі з Фіанна Фойл отримали перемогу [8, с. 367]. Вони набрали 87 % голосів (1 млн.), їх противники – Шин Фейн, комуністи, частина лейбористів та представників радикальних національних кіл – лише 17 % (200тис.) [11].

Більшість ірландців свідомо йшли на обмеження національного суверенітету в торгівлі, комерції та фінансових відносинах з метою подальшої матеріальної вигоди. Це був здоровий скептицизм більшості населення, і, варто зазначити, що прагматична позиція властива як мотив вступу до Співтовариства не лише на прикладі Ірландії, а й інших країн.

Таким чином, Ірландська Республіка досягла помітних результатів за період підготовки до членства в ЄЕС. Саме 1958 р. був часом відліку в проведенні глобальної модернізації, а 1973 р. став кульмінаційним у повороті до європейської інтеграції, що вплинула на всі сфери життя ірландського суспільства.

Джерела та література:

1. Treaty concerning the Accession of the Kingdom of Denmark, Ireland, the Kingdom of Norway and the United Kingdom to the EEC and the EAEC (Brussels, 22 January 1972). – Режим доступу: http://www.nd.edu/~jbergstr/DataEIAs2006/FTA5yrData_files/PDF%20Files/Europe/EEC%20%20Denmark,%20Ireland,%20Norway,%20UK%20%281972%29.pdf.
2. Офіційний сайт парламенту Ірландії. – Режим доступу: <http://debates.oireachtas.ie/dail/1972>.
3. Офіційний сайт парламенту Ірландії. – Режим доступу: <http://debates.oireachtas.ie/seanad/1972>.
4. R. O'donnell (ed.), Europe: the Irish experience. – Dublin, 2000. – 234 p.
5. Fitzgerald Maurice. Protectionism to liberalization. Ireland and the EEC, 1957 to 1966. Loughborough University. – Aldershot, 2000. – 430 p.
6. Fitzgerald Maurice. Ireland's Relations With the EEC: From the Treaties of Rome to Membership. Journal of European Integration History, 7(1), pp. 11 – 24, 2001.; Fitzgerald Maurice. Irish neutrality and European integration 1960 – 1972. – Aldershot, 2000. – Режим доступу: <https://dspace.lboro.ac.uk/dspace-jspui/browse?type=author&value=Fitzgerald%2C+Maurice>.
7. Шахназаров О. Ирландия: нерешенные проблемы. – М.: Знание, 1986. – 64 с.
8. История Ирландии / отв. ред. Л. Гольман. – М.: Мысль, 1980. – 394 с.
9. Полякова Е. Ирландия в XX веке. – М.: ИВИ РА, 2009. – 170 с.
10. Кучменко Е. Ирландія і ольстерська криза, пошуки шляхів її подолання у др. половині XX ст. – К.: Інститут історії України НАН України, 2000. – 98 с.
11. Irish referendum of 10 May 1973. – Режим доступу: <http://electionsireland.org/results/referendum/refresult.cfm?ref=197203R>.

Аннотація

Рассматривается социально-экономическое и политическое состояние Ирландской Республики в 1972 г. Анализируется подготовительный интеграционный этап и его результаты.

Ключевые слова: Ирландская Республика, Фианна Фойл, Белая книга, Европейское Экономическое Содружество (ЕЭС), Англо-ирландское соглашение 1965 г..

Annotation

The article shows the social-economic and political situation in the Republic of Ireland in 1972. It is served a preparatory study of the integration phase and its results.

Key words: the Republic of Ireland, Fianna Fáil, White paper, the European Economic Communities (EEC), English-Irish Agreement in 1965.

ІСТОРИЧНА ДУМКА

Володимир Борисенко

(Київ)

СИНЬОВОДСЬКА БИТВА 1362 Р. – ПОЧАТОК ТВОРЕННЯ НОВОГО ЄВРАЗІЙСЬКОГО ПРОСТОРУ

Розглядається проблема Синьоводської битви 1362 р..

Ключові слова: Синя Вода, битва, Синюха, Торговиця, Ябгу-город, Литва, литовсько-руські війська, Ольгерд.

За часів незалежної України проблема українського державотворення в історичному контексті постала перед вітчизняними істориками з усією гостротою. Життя вимагало нових підходів до визначення державотворчих процесів на українських землях різних часових періодів, співвідношення їх з відповідними процесами серед інших народів як Заходу, так і Сходу. Серед таких проблем першорядне місце займало дослідження елементів державного життя на українських землях у золотоординський період, їх особливостей, поступового вrostання в чужорідну державну систему, перспектив на розвиток чи зникнення та відповідності новим викликам історії. Всі ці проблеми багато в чому проявилися в ході складання Великого Князівства Литовського, особливості якого екстраполювалися насамперед на білорусько-українські землі, а через них й на увесь євразійський простір, започаткувавши його кардинальну трансформацію.

Ключовою подією в цих процесах стала Синьоводська битва 1362 р. між литовсько-руськими і татарськими військами, яка знаменувала перетворення окремих успіхів міцніючої Литви в державну систему, появу держави, що не вписувалася в тодішні міждержавні реалії, але яка наполегливо боролася за своє місце під сонцем, стимулювала визвольні настрої, а потім і боротьбу слов'янських народів проти Золотої Орди. Синьоводська битва 1362 р. – це смертельний удар по старій золотоординській системі на українських землях, початок масового творення Литовсько-Руської держави, а з нею і нового євразійського простору в умовах слабючої Монгольської імперії, що нестримно котилася до своєї загибелі.

Значна увага Синьоводській битві почала приділятися дослідниками наприкінці 80-х років ХХ ст., коли послабшав тиск радянського апарату на історичну науку. Протягом десяти років виходять наукові та науково-педагогічні праці, в яких автори обнародують своє бачення історичних процесів часу золотоординського панування, висловлюють власні погляди й на синьоводську проблему [1; 2; 3; 4; 5] Її ж. З часом закладені у них положення розвиваються, а окремі, як Синьоводська битва 1362 р., піддаються поглибленому аналізу, залученню до нього представників різних наук, а також краєзнавців [6; 7]. Напередодні 650-річного ювілею ми вправі були б чекати якщо не підсумкових, то хоча би значних успіхів у висвітленні цієї знаменної події в історії Литви та ряду слов'янських, насамперед українського, народів. Прагнення широкої громадськості до встановлення істини у синьоводській проблемі яскраво демонструє гостра дискусія, що розгорілася навколо неї в останні роки.

Синьоводська битва мала глибокий причинно-наслідковий підтекст й обумовлювалася ходом тогочасних міжнародних відносин. Політика литовського князя Любарта, який після одруження з сестрою останнього нащадка династії Данила Галицького Андрія у 1340 р. став законним правителем частини Волині, продемонструвала волинянам дотримання принципу його батька великого князя Гедиміна (1316 – 1341) – «ми старини не рушим і новини не вводимо». Ця прихильність стала духовною основою підтримки українцями визвольних намірів і дій литовської влади стосовно визволення руських (українських) земель від татарських завойовників. Однак, ці перші успіхи Литви на українських землях не означали повного повалення золотоординського панування. Литовські князі мусили визнавати залежність від Золотої Орди й сплачувати їй данину. На опановуваних Литвою українських землях встановлювалося двовладдя типу васальної залежності місцевих князів від вищого сюзерена – Золотої Орди чи регіональних татарських правителів. Зокрема, це мало місце у Києві, де правив князь Федір під контролем татарського баскака. Перебування князя в Києві свідчить про існування Київського князівства та поширення його влади під зверхністю татар на всю Київську землю.

Одним з недоліків сучасної Синьоводської дискусії є невизначеність її учасниками понять «Поділля», «Степ», «Дикі Поля». Розглянемо географічні межі Поділля і степів, їх появу та еволюцію. М. Грушевський у своїй «Історії України-Руси» зазначає, що термін «Поділля» вперше вжито в документах під 1395 р. [8, с. 89] Хоча, через кілька сторінок зазначає, що Поділля згадується у Длугоша під 1352 р. До нього входили подністровсько-побожські землі. Визначення досить розпливчате у південному та північному напрямках. Я.Р. Дашкевич відносив першу згадку про Поділля до 60-х років XIV ст. [9, с. 59 – 60]. Тут, напевне, малась на увазі згадка про Поділля у зв'язку з викладом подій стосовно Синьоводської битви. Сучасний дослідник М. Крикун під подністровсько-побожськими землями вбачає територію Брацлавщини, яка пізніше дістала назву Брацлавського воєводства [10, с. 69]. М. Крикун небезпідставно пише, що між Брацлавським і Київським воєводствами велася затяжна суперечка про межу між ними, яка своїм корінням сягала попередніх часів, коли діяв поділ української території на землі. З того часу східний кордон Брацлавської землі проходив по р. Гірський Тікич, а на північному сході по р. Рось. Звичайно, були й певні відхилення у цих межах, але вони мали тимчасовий характер.

Географічна стратифікація Правобережної України на «Поділля» і «Дикі Поля» існувала й у XIV – XVI ст., незважаючи на поступову колонізацію степових просторів як кочовим, так і осілим населенням. Найближче за часом до розглядуваних подій писемне джерело «Про Поділля» чітко розрізняє ці поняття у формі – Ольгерд пішов у «поле», де й розбив татар на Синій воді. Далі пишеться про Подільську землю, «отчичами» і «дідичами» якої були вбиті татарські «князі». До написання документа Подільська земля аж ніяк вже не була пустим полем, а добре колонізованим регіоном, що чітко розумів літописець. М. Стрийковський аж ніяк не помилявся, коли писав про те, що князь Ольгерд «виправився у похід в Дикі Поля проти татар». На це звернув увагу й М. Грушевський, заявляючи, що Ольгерд ходив походом « у полудневу Київщину й погромив там татар», правда, цю подію він датує 1363 р. [8, с. 82]. Тобто, твердження ряду авторів про Поділля як місце Синьоводської битви не відповідає літописним даним і не може бути прийнятим науковцями без їх серйозного наукового спростування. «Полудневою Київщиною»

вважалися землі на південь від Києва і, які, як вважає автор, простягалися правобережним Подніпров'ям по Канів, Черкаси і лівобережний Сліпород [4, с. 89]. А за ними вже традиційно починалися «Дикі Поля» понад Поділлям до Дністра на Заході і Чорного моря на півдні.

Фактично, такий географічний поділ південного Правобережжя відповідав кордонам між українськими князівствами часів Київської Русі і Степом. Десь у степах поблизу урочища Сині Води за Черкасами, зазначає М. Стрийковський, й відбулась Синьоводська битва. Тільки невідомо де за Черкасами – на південь чи захід від нього. Думається, що це сталося не доходячи до Торговиці, оскільки, зважаючи на уособлення її з ставкою ханського намісника, навряд чи б татари пропустили до неї литовсько-руське військо. Цілком можливо, що битва відбулася на лівобережжі Синюхи – Синьої Води, нижче її притоки Велика Вись, по частині течії якої проходив умовний кордон між Східним Поділлям і Степом. На користь цієї версії свідчить й те, що М. Стрийковський нічого не пише про втечу розбитих татар через досить повноводні на той час Синюху і Велику Вись, а тільки заявляє про втечу татар у розлогі поля та їхні «групи по полях і в ріках». Саме на лівому березі Синіх Вод й позначав на карті місто Торговицю Г. Боплан, що вказує на місце її початкового розташування.

Безцільні, на наш погляд, дискусії стосовно локалізації топоніму «Білобережжя» тільки в одному регіоні. Одні доводять його існування у верхів'ях Південного Бугу, Горині, Тетерева, використовуючи факти існування на цій території міст та урочищ з такою назвою. Зокрема, наводиться приклад взяття військами сина князя Данила Шварна серед інших міст і Білобережжя та виведення його жителів у Галицько-Волинське князівство [11, с. 417]. Після цього воно не згадується більше в офіційних документах, можливо, згадка про нього залишилася в народній пам'яті. Але це не значить, що подібні населені пункти чи місцевості не існували в інших місцях. Немає сумніву в наявності топоніму Білобережжя як на півночі Вінниччини, так і на Правобережжі Дніпра від Канева чи Черкас до узбережжя Чорного моря. І це потрібно зарахувати до позитивних результатів багаторічної дискусії, який, проте, не вирішує проблеми встановлення місця Синьоводської битви. Є місцевий і регіональний топоніми «Білобережжя» і з цим потрібно рахуватися.

Проблема визначення місця Синьоводської битви на сьогодні не вирішена і в інших аспектах. Насамперед це стосується передумов, територіальної локалізації битви та черговості визволення українських земель від монголо-татарського панування. Ф. Шабульдо уособлює сучасну р. Синюха з літописною р. Синя Вода, а Ябгу-город з нинішнім селищем Торговиця у Кіровоградській області. Звертає на себе увагу доказовість тотожності Ябгу-город з Торговицею й київського вченого О. Галенка. За його доказами, оскільки у фортеці-городі дислокувався татарський гарнізон, що охороняв намісницьку ставку та зібрані в ній податки, то за мусульманським звичаєм у ньому традиційно мав сформуватися базар, торговці якого забезпечували ординців необхідними припасами. Принаймні такою була практика усіх мусульманських завойовників. Це місце, на думку дослідника, трансформувалося з татарської назви «базар» у слов'янську назву «Торговиця», місце, де велася жвава торгівля [12, с. 144 – 145]. Одним з головних об'єктів дискусії є територіальна локалізація річки, урочища, окремої місцевості, міста під назвою «Синя Вода», «Синьоводський» тощо. На відміну від Шабульда краєзнавець М. Дорош у своїй монографії «Битва на Синій Воді 1362 року: правда та домисли» [13, с. 188]

доводить, що річкою Синя Вода називалася не Синюха, а сучасна р. Снивода, що впадає у Південний Буг на території Вінницької області. Автор вважає, що істориків увів у оману польський автор XVI ст. Мацей Стрийковський у своїй праці «Кройніка польська, литовська, жмудська і всієї Русі» (1582). Дійсно, у хроніці написано, що після обходу Канева і Черкас литовці вийшли до урочища Сині Води, де й сталася битва з татарами. Після чого литовці звільнили Торговицю, залишки мурів якої він бачив у гирлі Богу, Білу Церкву, Звенигород й інші міста, а також території за Очаків.

Вперше про Синю Воду згадано у Рогозькому літописі, звідки ця назва перекочувала до інших літописів та документів. Достовірність даних літописця розглянемо пізніше. У «Білорусько-Литовському літописі» (1446), що базувався на «Літописі Великих князів литовських» невідомого автора 20-х років XV ст., пишеться тільки про Синю Воду без конкретної її прив'язки до території. Те ж саме писали й наступні литовсько-білоруські літописи. У жодному з літописів не пишеться про те, що Синюха чи Снивода – це колишня Синя Вода. Принагідно зауважимо, що з аналогією існуючого сьогодні топоніму «Стара Синява» у Старокостянтинівському районі Хмельницької області до цього часу залишається невстановленим існування там же в давнину й гідроніму чи топоніму «Синява», що могло би розширити територію об'єкту дискусії.

М. Дорош пояснює тотожність Сниводи з Синьою Водою тим, що на узбережжі першої ряд поселень було засновано татарами. Серед них Уланів (від тюркського – оглани – назви членів правлячої династії, потомки ханів від різних жінок), Чемериси, Головщина тощо. Наведені також дані люстрації Хмельницького староства 1565 р. про надання бажаним права заселити пустиню Уланов над потоком Синьовода, що тут було два ставки на потоці Синьоводським, а також про те, що передміщани за потоком Синьоводи два роки тому почали селитися. Залучені також згадки про пустиню Уланов на шляху татарським над річкою Синьовода [14, с. 163]. Цього, на перший погляд, досить для доказовості зміни назви річки Сині Води в назву Снивода. Тим більше, що з подібним трактуванням проблеми погоджувалося й ряд попередніх дослідників (М. Грушевський, Н. Полонська-Василенко, І. Крип'якевич). Але це тільки на перший погляд, без врахування можливості існування подібних топонімів і гідронімів у інших місцях, сучасності їх тогочасним подіям.

Немає суттєвих розбіжності серед дослідників і в сприйнятті твердження попередніх авторів про битву під градом Сині Води (С. Кучинський, Ф. Шабульдо, М. Дорош та ін.). Однак, місцезнаходження цього населеного пункту визначається останніми по-різному. Ф. Шабульдо локалізує його на р. Синюсі й уособлює з адміністративним центром якоїсь татарської округи Ябгу-містом. Однак, точне його розташування у документах не визначено. Є тільки згадка про нього серед інших містечок в пожалуванні хана Тохтамиша великому князю литовському Вітовту в останній чверті XIV ст. [15, с. 91 – 93]. Цей документ вміщений у його підтвердженні 1507 р. й носить назву «Ярлик кримського хана Менглі – Гірея литовському великому князю Сигізмунду». Серед названих міст зафіксовані «Ябу-городок, Балакл, Карасун, городок Дашов, городище Тушин, Немир, Мушач, Ходоров со всима их выходы и данми и з землями и водами» [16, с. 4 – 5]. З переліку населених пунктів можемо тільки допустити, що Ябгу-городок містився десь на Поділлі або ж на території сучасної Кіровоградщини.

Місцезнаходження городка Сині Води М.Дорош розташовує на одноіменній річці Сині Води, сучасна назва Снивода, при впадінні в неї притоки Витхла, за кілька кілометрів на північ від Хмільника [13, с. 182]. Оскільки, літописи повідомляють, що Ольгерд повоював Синю Воду, треба думати, що під нею розумілась певна місцевість, то логічно допустити, що й город Синя Вода був зруйнований, а його територія й околиці перетворилися в пустку. Названий автор локалізує город Синя Вода з пізніше виниклим на його місці містечком Уланів за часів того ж Ольгерда та його наступника Вітовта. А назва Синя Вода згодом трансформувалась через інші назви, зокрема Снівода, Синіовода, у Сниводу. Однак, переконливі докази цих припущень відсутні.

Як виявив молодий кіровоградський вчений О. Чорний, перспективним напрямком у поглибленні дослідження проблеми є залучення пізньосередньовічного картографічного матеріалу. Насамперед це стосується локалізації та еволюції гідронімів «Синя Вода – Синюха». «Синя Вода – Синавода», топонімів «м. Синя Вода, Торговиця», «урочище Синя Вода» тощо. Його пошуки виявили, що на картах кінця XVI – початку XVII ст. сучасна притока Південного Бугу Синюха називалася «Сині Води». На карті Боплана та деяких інших маємо назву «Синавода». А вже на карті Фаціусів 1769 р. видання вона названа і «Синьою Водою», і «Синюхою», тобто, бачимо її семантичну еволюцію. Найімовірніше, що це спрощення для зручності вимови місцевим населенням двочленної назви річки на одночленну та поширення її на значну територію. Дві назви мала ця притока Бугу і в Польському королівському словнику XIX ст.. Це додаткові вагомні підстави для уособлення колишньої річки Сині Води з річкою Синюха, назва якої з'явилася на європейських картах, можливо, незабаром після написання М. Стрийковським своєї «Кройніки».

Не менш важливим є питання про місцезнаходження міста Синя Вода. Як доводить О. Чорний, вперше населений пункт під такою назвою зафіксовано на карті «Європа» Маттіаса Квада 1600 р. видання, правда, без уточнення його розташування. Через два роки на карті «Європа» на цей раз уже Абрагама Ортелія (1602 р.) поряд з написом «Синя Вода» графічним знаком позначено якийсь значний населений пункт. Місто Синя Вода є і на одноіменній річці й на картах Гарарда Меркотора 1628, 1630 і 1638 рр. видання, знову ж таки без його конкретного місця знаходження.

Разом з тим, на пізніших картах Й. і Г. Фаціусів та деяких інших на місці міста Синя Вода зафіксоване якесь місто чи його руїни, які О. Чорний та деякі інші дослідники схильні вважати сучасною Торговицею або її залишками. Однак, це не знімає питання про існування міста на місці сучасної Торговиці у XIV ст. та його назви, тому що воно могло виникнути і в XVII ст., а назву йому могли дати переселенці з іншої місцевості чи міста, можливо навіть з одноіменними назвами. На карті Г. Боплана середини XVII ст. вона позначена на лівому березі р. Синавода-Синюха. Відомості Г. Боплана, що добре знав Україну та її пограниччя, заслуговують на довір'я, хоч це й суперечить нинішньому розташуванню Торговиці. На «Карті Брацлавське воеводство в другій половині XVIII ст.», вміщеній у монографії М. Крикуна, вона показана вже на правому березі Синюхи, південніше від впадіння в неї правої притоки Гірського Тікича і лівої – Великої Висі. Характерно, що в 1748 – 1763 рр. напроти Торговиці через р. Синюха вже стояло м. Архангелгород (сучасний районний центр Новоархангельськ. – Авт.), що вказує на перенесення міста з лівого берега Синюхи на правий, можливо, на те місце, де стояв і не знайдений на сьогодні Ябгу-городок [10, с. 81]. На достовірність географічних

зображень карти вказує те, що вона була складена спеціальною комісією у ході визначення межі між Брацлавським і Київським воєводствами й увійшла до Конституції Польщі 1791 р.

Археологічні дослідження останніх років хоч і переконують в існуванні давнього міста чи містечка часу Синьоводської битви, але не підтверджують гіпотези про уособлення сучасної Торговиці з містом чи урочищем Сині Води. Битва могла статися на будь-якому відтинку річки Сині Води – Синюхи від Гірського Тікича до впадіння її у Південний Буг. Тим більше, що у «Книге Большому Чертежу» (складено 1396 р.) місто Сині Води локалізовано на одноіменній річці за 70 верст від її впадіння у Південний Буг. Це явно не відповідає розташуванню нинішньої Торговиці даним цього документу. Разом з тим, нижче річки Чорний Ташлик «в гирлі» річки Синюхи ще в 1752 р. існував Синьоводський байрак, були відповідні й урочища у цій місцевості [17, с. 76]. Не виключена можливість існування цих топонімічних об'єктів у попередні часи разом або поблизу один від одного, що й дало підставу М. Стрийковському говорити про битву поблизу «урочища Сині Води». Ці дані наштовхують на думку про те, що одним з вірогідних місць Синьоводської битви 1362 р. могло бути верхів'я річки Синьовода-Синюха, неподалік від Торговиці. Не виключено її проведення й у поріччі Гірського Тікича.

Ця територія мала свої особливості, котрі й могли обумовити місце битви. По річці Гірський Тікич здавна проходила межа між Брацлавською та Київською землями. Припущення деяких істориків, у тому числі й сучасних, про вихід Східного Поділля до Правобережжя Дніпра не підтримується фахівцями [10, с. 75]. За цю межу пізніше Брацлавське та Київське воєводства постійно конфліктували. Безумовно, що там мав перебувати військовий гарнізон Брацлавського, а по іншу сторону річки – Київський гарнізони. Не виключено, що там же знаходилися й татарські війська, які контролювали ситуацію на цій території. Напевне, вузловим пунктом тут виступало місто Торговиця, що виникло і розвинулося від торгівельної площі поблизу стоянки татарської орди. Нам невідома його татарська назва, можливо, «базар», що дістала слов'янську назву «торг», а від нього – вже й Торговиця. Як показано на карті Г. Боплана, через Торговицю проходив Чорний шлях, яким татари здійснювали набіги на українські землі. Але одночасно він використовувався й для торгівлі в обидві сторони та для інших цілей. Крім того, у місті існував міст через річку, що було досить рідким винятком і підкреслює важливе значення населеного пункту. Відповідно, Торговиця могла бути й адміністративним центром якоїсь округи на чолі з татарським чиновником. Тому цілком вірогідною є битва литовсько-руського війська з татарами у верхів'ях Гірського Тікича. Щоправда, тут насторожує визначений М. Стрийковським порядок визволених Ольгердом українських міст після Синьоводської битви – Торговиця, Біла Церква, Звенигородка, а вже потім «усі поля від Києва». У цьому випадку необхідно звертатися до додаткових доказів з залученням аналізу тогочасної топоніміки з співставленням татарських і слов'янських назв населених пунктів, а також даних археології.

При вирішенні проблеми місця Синьоводської битви важливу роль грає визначення маршруту військ князя Ольгерда, зокрема, за назвою згаданих у літописах міст, пов'язаних з антитатарською кампанією князя. Головним тут є встановлення місцезнаходження міста «Коршеви», після чого відбувалися всі інші події. Місто згадується під 1362 р. три рази. Перші два рази у «Рогозькому літописці» і

«Никоновському літопису» у формулюванні «того ж літа литва взяла Коршев», без будь-якого уточнення місця його знаходження. Третій раз – при описі холери, що захопила ряд міст, у тому числі й Коршев, Брянськ та поріччя Коломни. Це дало підставу окремим попереднім і сучасним історикам вбачати цей населений пункт на Тихій Сосні в Подонні. Але, незважаючи на багатолітні пошуки й широке коло дослідників, це припущення не підкріплюється ні іншими давніми документами, ні картографічними, археологічними та іншими даними. Тобто, у багатьох дослідників виникають серйозні сумніви в його існуванні саме в цьому регіоні, незважаючи на згадку про нього в давніх джерелах. Якби це був значний населений пункт, то залишки чи відомості про нього мали б зберегтися в будь-якій формі, чого ми не маємо.

Відповідно виникає необхідність у пошуках цього міста за аналогією в назвах у цьому чи іншому регіоні. Спроби окремих дослідників ув'язати його з давнім Карачевом-Корачевськом чи з іншими подібними аналогами не знайшли належного обґрунтування й не завершилися належними висновками чи хоча би припущеннями. Більш продуктивною може бути версія про знаходження цього міста в інших місцях. Окремі краєзнавці навіть схильні вважати під літописним Коршевом волинський Корчеськ-Корець, хоча це й не підкріплено жодними документами.

Набагато перспективнішою може бути розробка версії про існування окремого населеного пункту під своєю назвою «Коршів» на Волині. Виявляється, що на Волині у XIV – XV ст. були відомі два села під назвою «Коршев», причому в одному й тому ж Луцькому повіті. Щоправда, сьогодні вони територіально відносяться до двох областей. Судячи з відомих нам джерел, більш древнім є Коршів у нинішньому Луцькому районі Волинської області, згадки про який відносяться ще до київського періоду [18, с. 10, 11, 453]. Нині село Коршев підпорядковане сільській раді с. Несвіч Луцького району Волинської області. В області є й с. Новокоршів, що свідчить про поширеність цих назв у регіоні.

Другий Коршів також знаходився в колишньому Луцькому повіті, нині це Здолбунівський район Ровенської області, тобто південно-східніше від першого. Причому ровенський Коршів згадується в документах набагато пізніше від волинського, що дозволяє припустити його заснування вихідцями чи виселенцями з першого. Не виключено, що ровенський Коршів був заснований насильно виведеними князем Любартом жителів попереднього села у ході невщухаючої боротьби з польським королем Казимиром за волинські землі. Захоплення і виведення найціннішого на той час трофею у вигляді людей, єдиної робочої сили і платників податків, були звичною практикою ще за часів князя Данила Галицького. Це могло статися після 1340 р., коли литовський князь Любарт став на запрошення руської аристократії галицько-волинським князем. У XV ст. с. Коршів вперше згадано у зв'язку з даруванням його Яковом Войною своїй матері Анні Немириній Войні. [19, с. 330]. Мова може йти як про волинське, так і ровенське села, хоча уточнення в дарчій грамоті стосовно « Волинської землі» схиляє нас до визнання його волинського походження. Можемо припустити, що його попереднім власником, а може й засновником, виступав батько дарувальника Немира Война. Не виключено, що він був засновником чи одним з перших засновників шляхетського роду Войн-Оранських, який у першій половині XVI ст. складався з чотирьох осіб і мав виставляти на війну трьох озброєних вершників [2, с. 126].

Вдруге с. Коршів згадане в переліку населених пунктів подарованих у 1497 р. польським королем Костянтину Острозькому. В жалуваній королівській грамоті названі Глинськ / існує на сьогодні /, Здовбиця / існує /, Дермань / сучасна назва – Дермань Друга /, Урвена / існує /, Лебеді, Ведча, Ледова, Богдашов / існує /, Долгунов / ймовірно сучасний Здолбунів/, а також Кунин і Коршів [20, с. 22]. Після утворення Дерманського монастиря князь К. Острозький в 1499 р. подарував йому Коршів разом з іншими ближніми селами. На сьогодні Коршів і Кунин підпорядковані сільській раді с. Уїздці, розташованого за 10 км від районного центру Здолбунів і за 9 км від залізничної станції Мізочок Ровенської області [21, с. 329, 342].

Багатостолітня тяглість волинського і ровенського Коршева, як і деяких сусідніх з ним сіл, свідчить про його значущість у житті Володимирської землі й цілком можливо, що воно і є літописною «Коршевою». Правда, цьому суперечать літописні дані про розташування його десь між Курськом і Брянськом та на р. Сосна, до чого ряд дослідників ставляться досить скептично. Це ставить під сумнів достовірність відповідних літописних даних й вказує на необхідність самостійних подальших пошуків географічних орієнтирів, пов'язаних з Синьоводською битвою 1362 р. Зроблене нами припущення стосовно волинського і ровенського с. Коршів, як літописного, було б безсумнівним при наявності біля нього р. Сосна, чого автор не може стверджувати. Але й відкидати таку версію не варто, оскільки нею могла бути якась річечка чи струмочок, що з часом пересохли та зникли. Можна сказати, що в даному випадку повторюється історія з літописними Коршевом і р. Сосна. Тільки, якщо в цьому випадку не знайдено Коршеву, то в моєму – р. Сосна.

Не виключено, що невловимим Коршевом могло бути і давнє поселення Кошер у Волинській землі, перша згадка про місце його розташування відноситься до 1196 р. Мале поселення згодом перетворилося в укріплене городище, яке грало важливу роль в житті краю як опорний пункт і економічний центр краю. Саме це городище й дістало назву Кошер або Каширськ. У 1340 р. воно, як і все Галицько-Волинське князівство, перейшло під владу литовського князя Любарта. Негайно почалось відновлення зруйнованих і будівництво нових фортифікаційних укріплень з каменю і через кілька років на волинських землях постало нове потужне укріплення. Від будівельного матеріалу воно дістало назву Камінь-Каширський і до середини XVI ст. існувало під обома назвами й мало статус окремого удільного князівства [8, с. 246 – 247]. Нині це районний центр Камінь – Каширський Волинської області.

Допускаючи достовірність причетності до Синьоводської битви волинського Коршева, необхідно переглянути подальший хід подій після взяття його литовськими військами. Можливо, що Коршів став предметом конфлікту між Київською землею, де вже укріпився великий князь литовський Ольгерд, та Волинською землею його брата Дмитра-Любарта, залежною від татар, на яку все більше претендувала Польща. Запевнення з цього приводу «Рогозького літописця», про «мятежі і тяготи людям по всій землі» вказують на певну опозиційність літописця до дій «Литви», що могла виходити від київського князя Володимира Ольгердовича, який відстоював своє виняткове право на русько-українські землі, дані йому його батьком князем Ольгердом. Або ж – литовські війська «взяли» Коршев, захоплений раніше Польщею, принаймні, ніде не пишеться про його відвоювання у татар.

Битва литовсько-руського війська князя Ольгерда з татарами на Синіх Водах – Синюсі не є простою випадковістю. Поріччя Синьої Води – Синюхи лежало на межі лісостепу зі степом, порубіжжі між брацлавськими землями і власне кочів'ями татар. Про традиційне кочування татарських орд, його географічне і часове чергування не могло не знати оточення великого литовського князя, оскільки такі знання були однією з функцій уряду Литовсько-руської держави. Відправляючись у «Дикі поля», князь не збирався шукати татар на їх безкраїх просторах, він добре знав де вони мали знаходитися в пізньолітній період. Традиційно татарські орди на цей час залишали випалені спекою Надчорноморські степи й відкочовували до лісостепової зони, де було вдосталь трави і питної води для людей та їхніх тварин. Таким вигідним для татар місцем було міжріччя Південного Бугу, Великої Висі та Синюхи, вкрите соковитою травою, без великих лісових масивів. Навіть у першій половині XVII ст. на цій території карта Г. Боплана не фіксує значних лісів, які б перешкоджали випасу великої маси тварин.

Цілком можливо, що це трикутне міжріччя (Південний Буг – Велика Вись – Синюха) через своє вигідне розташування, багатство трав і запасів води й було міфічною Синьою Водою, місцевістю, де традиційно збиралися татарські орди перед якимись великими акціями чи в ході сезонних кочувань. Відомо, що в 1502 р. для боротьби з кримським ханом Менглі-Гіреєм турецький султан пропонував хану Великої Орди Шейх-Ахмету зібрати сили на Білій і Синій Воді й розпочати проти нього воєнні дії. Однак, той діяв невдало й зазнав поразки, після чого вже кримський хан наказав своїм синам зібратися з ордами знову ж таки на Білій і Синій Воді для наступного походу на Україну [12, с. 143 – 144]. Напрямок майбутнього походу (Україна) вказує на те, що він починався за її межами, тобто, за південними кордонами Подільської та Брацлавської земель, які традиційно відділяли українські князівства від Степу, власне татарської території, що не перешкоджало заснуванню чи існуванню на ній життєвих осередків представників інших народів, у тому числі й українців. З Синьої Води татарські орди пішли на Україну двома шляхами – на Київ і Галичину, заходячи й за їх межі [8, с. 332 – 333].

Вживання в давніх документах назви «Біла Вода», так кочовики називали Південний Буг, поряд з «Синьою Водою» демонструє їх територіальну близькість і додатково підтверджує нашу думку про уособлення останньої з р. Синюхою. Про давність і поширеність цього гідроніму в Новоархангельському районі Кіровоградської області свідчать, як встановив кіровоградський професор Василь Лучик, і назви р. Кагарлик та одноіменного села в ньому, які на думку вченого є тюркською калькою давньослов'янського «гідроніма Синіє Вода, Синюха». Про місцевість «Сині Води» поблизу Чигирини доводить і повідомлення представника А. Киселя польському командуванню від 27 червня 1648 р.. Зокрема, він писав, що з Білої Церкви Б. Хмельницький разом з кількома тисячами козаків відійшов до Чигирини, хан з головним військом повів до Криму величезний полон, а орда Тугай-бея кочувала на «Синіх Водах». Саме туди Б. Хмельницький направляв і звітти отримував відповіді від Тугай-бея на свої запити. Регулярність листування свідчить про відносну близькість Синьої Води від Чигирини [22, с. 21]. На користь розташування Синіх Вод неподалік Чигирини вказує і той факт, що татари після Корсунської перемоги й набирання ясиру не пішли далі на захід, а відповідно й Тугай-бей у червні 1648 р. аж ніяк не міг бути на півночі Поділля, де окремі краєзнавці й схильні вбачати місце Синьоводської битви.

Через це міжріччя простягався Чорний шлях з Криму, а також північне відгалуження Кучманського шляху. У «Національному атласі України» показано, що він виходив з-під Очакова, потім на рівні середньої течії Південного Бугу одне його відгалуження йшло на Західне Поділля, а друге через Південний Буг повертало ліворуч на Торговицю та переправу через Синюху, на Умань і в районі Кальника вливалось у Чорний шлях. Саме цим шляхом і міг вести свою орду з Буджаку на з'єднання з іншими «царик Дмитрій».

В окремих дослідників може викликати заперечення можливість переходу війська князя Ольгерда від Черкас, чи нижче їх, до Торговиці через сильну залісненість місцевості. Однак, це не значить, що вони були відрізані одне від одного, а їх жителі не спілкувалися між собою. Здавна існувала дорога по Східному Поділлю до Дніпра, на якій згодом і виникали нові, чи відроджувалися старі, зруйновані татарами, населені пункти. З цього приводу католицький єпископ Й. Верещинський наприкінці XVI ст. на підставі власних спостережень і розповідей старожилів писав, що «колись ішов прямий шлях», який вів з Вінниці через Брацлав «до Черкас, Канева і Києва» [23, с. 25]. Але на його час він запустів через «поганство», а всі села, замки і городища були зруйновані.

Безумовно, що в цій системі сполучних артерій перебувала й існуюча в першій половині XIV ст. Торговиця, через яку, крім всього іншого, проходили й татарські шляхи. А, якщо врахувати, що поблизу неї, чи на її місці, розташовувалася резиденція ханського намісника, як про це пишуть історики, то можна з впевненістю стверджувати існування шляхів до неї в усіх напрямках. Насамперед це стосується дороги від Торговиці до Черкас, адже це два населені пункти, що існували у середині XIV ст., між якими неминуче мали існувати шляхи сполучення та різноманітні зв'язки. Один з них проходив й через містечко Звенигородка, що з часом перетворилося в один з найважливіших осередків політичного і соціально-економічного життя найближчої округи. У 90-х роках XIV ст. воно було пожалувано татарським ханом литовському князю Вітовту так само, як і Черкаси, «з усіма приналежностями, данями, землями і водами». Це формулювання свідчить про досить розвинуту місцевість навколо Звенигородки, однак, судячи з подальшого перебігу подій після Синьоводської битви, князь Ольгерд обійшов саме місто, зважаючи на ворожий гарнізон у ньому або ж йшов іншим шляхом. Певне уявлення про них дають пізніші дані, оскільки, як правило, шляхи сполучення не мінялися віками, хіба що в результаті якихось надзвичайних соціальних чи інших катаклізмів. Зокрема, шведський посол Гільдебрант у 1656 р. їхав до Б.Хмельницького через Сороку на Дністрі, Косниці (перше козацьке місто), Вільшанку, Ободівку, Сумівку над Бугом, Янів, Умань, Звенигородку, Костянтинівку, Суботів, Чигирин. Повертався назад посол через Суботів, Жаботин і Брацлав [24, с. 94, 100, 104]. А шлях семигородського посла Ф. Шебеші до Б. Хмельницького пролягав через Рашків, Умань і Чигирин. Вже цей перелік доріг з району Черкас на захід свідчить про розгалужену мережу шляхів, що з'єднували його з Середнім Побужжям і князь Ольгерд міг обрати для свого війська найвигідніший з них.

Навряд чи князю Ольгерду була відома загальна чисельність татарських сил на Синій Воді. Хоча, враховуючи міжсезоння, він міг й передбачати її. Завершення літа це час сезонного відкочування татар з північних степів чи лісостепу на Південь, де після осінніх дощів мала зійти свіжа трава (отава). Як виявилось, татари перед Синьоводською битвою 1362 р. дійсно перебували на Синіх Водах, причому не тільки чоловіки-воїни, а вся орда з жінками, дітьми, кінськими табунами та різними пожитками. Це чітко видно з

«Кройніки» М. Стрийковського, в якій він пише, що після битви переможцям дісталися «кілька десятків стад коней та верблюдів і багато кошів або обозів, у котрих татари, кочуючи звикли возити з собою усе майно». Наявність у татар великого обозу, домашнього майна, стад коней і верблюдів вказує на мирний характер їхнього перебування на поріччі Синьої Води, що не заважало їм оберігатися від можливого нападу противника і підготуватися до його відсічі так, як це і сталося згодом.

Зосередження трьох татарських орд в одному місці може свідчити й про забезпечення ними збору данини з подільського та місцевого землеробського населення, оскільки вже були зібрані зернові культури, підріс приплід молодняка тварин для довгої та важкої дороги у південні степи. Не виключено, що татарські орди, які контролювали Поділля, об'єдналися для протидії намаганням князя Ольгерда відвоювати у них останню незвільнену ним правобережну південну територію Київської землі.

У вирішенні проблеми Синьоводської битви 1362 р., складу військ Ольгерда певне місце займає питання про учасників походу проти татар. Безумовно, у ньому брали участь власне підпорядковані Ольгерду литовські, білоруські, новгородські князів Коріатовичів загони, решту учасників кожен дослідник визначає по-своєму. Тут і князі полоцький Андрій, пінський Патрикій Наримунтович, заславський Михайло тощо. Дехто обмежується глухими запевненнями про князів і бояр Чернігово-Сіверщини, Київської, Волинської та Подільської земель, Любарта і сина Ольгерда Володимира. Щоправда, ці припущення не підкріплені даними серйозних джерел. Найвірогіднішу участь в Синьоводській битві брали сини Ольгерда з найближчих земель Дмитро, Костянтин Федір. Володимир, які після неї отримали окремі князівства. Відсутні дані участі у цих воєнних діях самого князя Любарта та його синів Лазаря, Семена, Івана, Федора, які були живими на той час та мали якісь володіння на Волині. Не виключено, що у визвольній акції брали участь нащадки Рюрика з числа турово-пінських князів, у тому числі Олександр Четвертинський, а також представники родини Гедиміновичів, зокрема, майбутній київський намісник у 1396 – 1397 рр. великого литовського князя Іван Гольшанський.

Особливе місце у цій плеяді аристократії посідав Данило Острозький. Є припущення, що «Данило з Острога» був онуком Наримунта Гедиміновича, який у 1316 – 1317 рр. заволодів Туровом і Пінськом, що не звільнило його від татарської залежності, але тільки послабило її. Хоча, в останній час частина вчених схильна до визнання походження «Данила з Острога» з династії турово-пінських Рюриковичів [20, с. 19]. Цілком ймовірно, що він належав до того кола болохівської знаті, яка була переведена ще Данилом Галицьким за її підтримку татар частково у Галичину, частково на Турово-Пінщину й пережила там перше татарське лихоліття. Тільки з активізацією антитатарської діяльності литовських князів Гедиміна і Ольгерда вона почала повертатися на свої спадкові землі в Болохівщині (верхів'я Горині, Случі, Тетерева – Авт.) й відновлювати на них господарство. Саме цим і була зумовлена повторна колонізація запустілих болохівських земель, поява нових чи відродження старих сіл і формування місцевої національної знаті, яка при цьому шукала підтримки і зближення як з литовською, так і з татарською аристократією. Звідси і її родинні зв'язки як з першими, так і з другими.

Данило Острозький належав до тієї частини руської володимирської знаті, яка після отруєння князя Юрія-Болеслава у 1340 р. запросила на Володимирське князівство сина великого князя Литовського Гедиміна Любарта, перед тим одруженого на дочці

володимирського князя Андрія Юрійовича і охрещеного у православну віру під іменем Дмитра. Під цим же 1340 р. вперше згадано і «Данила з Острога», що отримав місто Острог найімовірніше за участь у зведенні на княжий престол Дмитра-Любарта. Князівство роду Данила з Острога було підтверджено Ольгердом вже за його сином Федором, а сам він у 1366 р. додатково отримав м. Холм (помер у 1376 р. – Авт.). Щоправда, це було зроблено польським королем Казимиром III, можливо, за протекцією князя Любарта (загинув у 1384. – Авт.) за особливі заслуги Данила. Таку нагороду він міг отримати і за свою участь в реалізації планів князя Ольгерда, пов'язаних з Синьоводською битвою та з іншими похідними від неї акціями.

На користь участі Д.Острозького в Синьоводській битві 1362 р. свідчать й інші факти. Він, зокрема, був поріднений з родиною кримського еміра Мамаю, а в 1373 – 1380 рр. хана Золотої Орди (загинув у 1380 р. – Авт.), який ще наприкінці 50-х років активно втрутився у міжусобну боротьбу різних претендентів на ханський престол і мав у цьому значні успіхи. Сватом Острозького був внук Мамаю вже охрещений Лекса – Олександр, син якого Іван Глинський був одружений на дочці Данила Острозького Анастасії. Цілком вірогідно, що таке породичання сталося в період, коли Мамай гостро потребував зовнішньої допомоги у боротьбі з чингізидами, а шлюби виступали своєрідною гарантією дотримання укладеної угоди. Безумовно, що обидві родини підтримували одна одну в різних ситуаціях, і насамперед у боротьбі Мамаю за ханський престол у Золотій Орді. Саме на цьому ґрунті зійшлися інтереси як Мамаю, так і литовсько-руської знаті, у тому числі великого князя литовського Ольгерда, князя Данила Острозького та інших патріотів. Ці та інші обставини вказують, по-перше, на договірний та скоординований характер діяльності Ольгерда і Мамаю, й, по-друге, участь Данила Острозького в Синьоводській битві 1362 р., за що пізніше він й отримав винагороду. А його зять, Іван Глинський, у свою чергу, дістав право на землю в Луцькому повіті, де пізніше ми бачимо й село Глинське, що згодом опинилося в руках князів Острозьких за правом спадковості. Були й інші учасники визвольного походу князя Ольгерда проти татар з числа волинських і київських князів та бояр, зацікавлених у поваленні татарського гніту і збільшенні чи відновленні своїх колишніх володінь на південній Київщині.

Окремо стоїть проблема щодо підтримки Ольгерда подільською знаттю в Синьоводській битві та визволенні Поділля. На сьогодні відсутні дані про її участь у першій акції князя Ольгерда, є тільки допустимості цього. Становище руської людності на Поділлі було досить складне. По-перше, вона зазнала великих людських втрат, страшних руйнувань осель, особливо міських, найбільш ненависних татарам як осередків воєнного опору, відбулося розселення міського населення, змушеного під загрозою смерті чи полону відійти в сільську місцевість і там заводити нові господарства. Життя в містах завмерло. Але повного знелюднення Поділля у ході батиєвого погрому не сталося. Повідомлення М. Стрийковського про пустку на Поділлі є значно перебільшені з метою звеличення особливо важливої ролі Литви в наступній його колонізації, а відповідно й праві на володіння ним. Якби Поділля стало пусткою, тоді нікому було б платити татарам податки, а баскакам нічого приїжджати за ними. Дані М. Стрийковського про запустіння Поділля спростовує і ярлик татарського хана Тохтамиша князю Вітовту на руські землі 90-х років XIV ст., за яким край виявився найбільш багатолюдним серед усіх українських земель. За 30 років після Синьоводської битви він не міг перетворитися з пустельного у найбільш чисельного, навіть при всілякому сприянні політики литовських князів. До неї

Поділля було непогано заселене, тільки населення розосередилося по сільській місцевості, внаслідок чого й було малопомітним.

Татари взяли під пильний контроль суспільне і господарське життя Поділля. Не перешкоджали подолянам займатися різними видами господарювання, настановили над ними сільських старост-отаманів, головна функція яких зводилася до регулювання життя і збору регулярної данини. Подільська людність була змушена пристосовуватися до нових умов життя – частина колишніх князів і бояр пішла на співпрацю з поневолювачами, за що отримала підтвердження своїх володінь, щоправда без широких власницьких прав з обов'язком визнання вищої влади татар. Частина подільської національної еліти знайшла свою соціальну нішу в нових умовах й заради власних інтересів почала етнічно-політично і культурно зближуватися з завойовниками, головну роль у чому грали міжетнічні шлюби і побутове спілкування. Щось подібне спостерігалось й на нижчому соціальному рівні, особливо в місцях спільного проживання татар і українців, що найпомітніше впливало на антропологічний тип і господарські заняття подільського населення так, як це відбувалося в Торговиці. За час «золотого спокою» в Золотій Орді частина місцевого населення Поділля змирилася з своїм становищем і не дуже то хотіла кардинальних змін, оскільки вони завжди супроводжувалися великими неприємностями. Тим більше, що, як вважають окремі дослідники, економічна підлеглисть татарам була не такою вже й тяжкою.

Тобто, повторювалася історія з болохівськими землями. Визволення Поділля від татар зачепило значну частину нетатарської людності, фактично це було вже змішане населення так само, як і в Торговиці. М. Стрийковський у своїй «Кройніці», написаній через 2 століття після визволення Поділля, занотував, що бачив за Дунаєм татар, які розмовляли слов'янською мовою й займалися сільським господарством. Вони скаржилися М. Стрийковському, що їхніх предків давно було вигнано з Поділля. Цілком зрозуміло, що ці люди аж ніяк не могли бути татарами, які кардинально відрізнялися від українців і в мові, і в господарських заняттях. Саме зтатаризоване, лояльно налаштоване до татарських гнобителів місцеве населення й було вигнане князем Ольгердом за межі Поділля.

Зтатаризовані жителі Поділля не підтримали визвольні дії князя Ольгерда через небажання зміни свого соціального статусу і страх ворожої реакції ще могутньої Золотої Орди. Однак, не виключена участь у визвольних діях князя Ольгерда й певної частини подільської національної знаті. Так як це зробив далекий нащадок половецького хана Тугорхана, Каримана та наступних представників цього половецького роду, а на розглядуваний час дідич «Сквирського відділу» Юрій Івантич Половець [2, с. 328; 25, с. 37].

Аналіз доступних документів, а також відповідних напрацювань попередників переконують у певних зрушеннях з дослідження такої неординарної сторінки європейської історії, як Синьоводська битва 1362 р. литовсько-руського війська на чолі з литовським князем Ольгердом з об'єднаними ордами трьох татарських «цариків». Однак, при цьому дискусія про визначення місця битви на річках чи в урочищах Синюха, чи Снивода заходить у глухий кут через ряд, на наш погляд, невраховуваних обставин. У ході дискусії встановлено існування топонімів і гідронімів типу «Сині Води» сучасних річок як Синюхи, так і Сниводи. У цьому немає нічого дивного, вони могли з'явитися і синхронно, і неодноразово у різних місцях в залежності від багатьох обставин.

Сприятимуть наближенню до істини насамперед нові підходи до вирішення проблеми, перш за все нове прочитання відомих документів, обґрунтовано критичне

ставлення до свідчень літописів на основі комплексного аналізу тогочасної обстановки на євразійському просторі, перспектив і реальності реалізації планів князя Ольгерда, відхід від традиційного тлумачення відносин між Литвою й Золотою Ордою, особливо з її західними улусами, як постійно ворожих, без врахування цілого ряду інших обставин.

Варто відмовитися від усталеної в історіографії думки про те, що Синьоводська битва 1362 р. відбулася на Поділлі. У жодному з документів про це не йдеться, у всіх них пишеться про похід князя Ольгерда проти татар не на Поділля, а у «степи», «Дикі Поля», різницю між якими добре розуміли як «руські» літописці, так і М. Стрийковський. Відповідно цих даних, битва сталася південніше Поділля, у степах, де й знаходилася р. Синя Вода, нинішня Синюха, а також інші одноіменні гідроніми та топоніми. Відсутність археологічної локалізації битви на місці сучасної Торговиці ще не означає, що її там не було, але й підтверджує повідомлення М. Стрийковського про те, що місто було визволено вже після битви. Не зайвим буде чітко встановити на лівому чи правому березі Синюхи розташовувалась Торговиця у XIV ст., її тотожність з Ябгу-городом для чіткішої локалізації наступних пошукових археологічних робіт. Ці обставини вказують на необхідність розширення відповідних пошуків та використання сучасних методів і механізмів пошукової роботи, про що вже писали О. Моця та О. Рафальський. Не варто ігнорувати версію, що літописним Коршевом могли бути волинське і ровенське села Коршів чи Кошер, що існували в досліджуваній період. І хоча, ніби-то їх розташування суперечить літописним та іншим документам, це ще не є істиною в останній інстанції. У літописах та інших нарративних документах є чимало неточностей, про що досліднику не варто забувати й підходити критично до їх використання. Нове прочитання таких документів показало, що литовський князь Ольгерд своїм походом у «Дикі Поля» прагнув визволити від татар придніпровські правобережні землі Київського князівства, що лежали південніше р. Рось і по Гірському Тікичу. Тим самим завершувалося визволення території всього Київського князівства. Причому в своїх діях князь Ольгерд спирався якщо не на підтримку, то нейтралітет кримського еміра Мамаю, гостро зацікавленого в ослабленні своїх противників у Золотій Орді, особливо її представників у Надчорноморських степах.

У результаті переможної Синьоводської битви 1362 р. правобережні українські землі були визволені від золотоординської залежності, що через деякий час не позбавило їх від сплати татарщини. Політична орієнтація великого князя литовського Ольгерда на зближення Литовського князівства з Кримською ордою еміра Мамаю завдала непоправного удару Золотій Орді. Вона ще мала значні успіхи у спробах відновити свій імперський статус, але вони були короточасними і, головне, безперспективними.

Перемога на Синій Воді зробила невідворотним процес подальшого унезалежнення Кримської Орди від Сараю і створення самостійного, дружнього ВКЛ Кримського ханства. Кримсько-українське зближення, спільне протистояння Золотій Орді стали головною причиною для визнання ханом Тохтамишем права литовського князя Вітовта на всі «руські» землі, в тому числі й українські, правда, при збереженні данницької залежності від татар. Союз з Кримською Ордою дозволяв ВКЛ протистояти імперським зазіханням Золотої Орди, що й прискорювало її занепад і розпад.

Синьоводська битва стала етапною подією в історії України. З неї почалося бурхливе відродження старої, а фактично формування нової української державності під егідою правлячої династії литовських Гедиміновичів. Переїнявши державні та інші традиції Київської Русі, її представники прагнули відродити її давньокиївську спадщину в

межах єдиної Литовсько-Руської держави, яка б зайняла місце своєї попередниці на євразійському просторі.

Разом з центробіжними процесами, у ВКЛ з'явилися і відцентрові тенденції звуженого українсько-національного характеру. Їх ініціатором став київський князь Володимир Ольгердович, який під кінець свого князювання (усунутий у 1394 р.) не тільки все більше унезалежнювався від центральної влади, але й претендував фактично на давньоукраїнську спадщину від м. Корця на заході до Сіверського Донця на сході. Через 50 років наміри князя Володимира Ольгердовича фактично реалізували його нащадки князі Олельковичі, з чим українське державотворення дістало новий імпульс для своєї невмирущості.

Джерела та література:

1. Шабульдо Ф.М. Земли Юго-Западной Руси в составе Великого княжества Литовского. – К., 1987.
2. Яковенко Н.М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст.. Волинь і Центральна Україна. – К., 1993.
3. Яковенко Н.М. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII століття. – К., 1997.
4. Борисенко В.Й. Курс української історії. – К., 1996 – 1998.
5. Русина О.В. Україна під татарами. – К., 1998.
6. Синьоводська проблема у новітніх дослідженнях. – К: Інститут історії АНУ, 2005.
7. Воєнна історія. – 2011: – № 4(58).
8. Грушевський М. Історія України-Руси. – Т. 4. – К., 1993.
9. Дашкевич Я.Р. Поділля: виникнення і значення назви // VIII Подільська історико-краєзнавча конференція. Тези доповідей. – Кам'янець-Подільський, 1990.
10. Крикун Н. Административно-территориальное устройство Правобережной Украины в XV – XVIII вв.: границы воеводств в свете источников. – Інститут української археографії. – К., 1992.
11. Літопис руський / Пер. з давньорус. Л.Є. Махновця; Відп. ред. О.В. Мишанич. – К.: Дніпро, 1989.
12. Галенко О. Золота Орда у битві біля Синіх Вод 1362 р. // Синьоводська проблема у новітніх дослідженнях. – К., 2005.
13. Дорош М. Битва на Синій Воді 1362 року: правда та домисли. – Вінниця, 2009.
14. Акти ЮЗР. – Ч. VII. – Т. II.
15. Конча С. Ярлик Тохтамиша на українські землі в останній чверті XIV ст. // Українство в світі: традиційність культури та спільнотні взаємини. – К., 2004.
16. АЗР. – Т. II.
17. Чорний О. Ідентифікація літописних географічних орієнтирів Синьоводської битви 1362 р.// Воєнна історія. – 2011. – № 4 (58).
18. Історія міст і сіл України. Волинська область. – К., 1970.
19. Дорош М. Маршрут русько-литовського війська 1362 року – ключ до локалізації літописних Корчева, Синьої Води, Білобережжя, Торговиці та Звенигорода // Воєнна історія. – №4.
20. Кемпа Т. Костянтин Василь Острозький бл. 1524/1525 – 1608. Воевода Київський і маршалок землі Волинської. – Хмельницький, 2009.
21. Історія міст і сіл Української РСР. Ровенська область. — К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1973.
22. Грушевський М. Історія України-Руси. – Т. 8. – Ч. 2. – К., 1995.
23. Нарис історії Уманщини (з найдавніших часів до 60-х років XX ст.). – К., 2001.
24. Січинський В. Чужинці про Україну. – К., 1992.
25. Сквиря: сторінки історії. – К., 1990.

Аннотація

Рассматривается проблема Синеводской битвы 1362 г..

Ключевые слова: Синяя Вода, битва, Синюха, Торговица, Ябгу-город, Литва, литовско-русские войска, Ольгерд.

Annotation

The problem of Sinevodskoy Battle 1362.

Key words: Blue Water, battle, cyanosis, Torgovitsa, Yabgu Town, Lithuania, the Lithuanian-Russian forces, Algirdas.

**Андрій Гренишен
(Київ)**

ДІАЛЕКТИКА ПОГЛЯДІВ РОСІЙСЬКИХ ІСТОРИКІВ НА РОЗВИТОК ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ РОСІЙСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ПЕРШОЇ ЧВЕРТІ ХІХ СТ.

Аналізується діалектика поглядів російських істориків ХІХ – початку ХХ ст. на процеси формування, функціонування і реформування політичної системи Російської держави першої чверті ХІХ ст.

Ключові слова: дослідники ХІХ – початку ХХ ст., російське суспільство першої чверті ХІХ ст., Російська держава першої чверті ХІХ ст.

Період ХІХ – початку ХХ ст. відрізняється певною ідеалізацією особистості царя Олександра І. Причому позитивна оцінка його політики, за великим рахунком, викликана негативним ставленням до політики Павла І, що була орієнтована на детальну регламентацію усіх сфер життя суспільства, в тому числі й аристократії. Тому скасування цієї регламентації знаходило схвалення та підтримку переважної більшості представників привілейованих станів суспільства. Ця позиція обстоюється у працях таких авторів, як В. Ключевський, А. Корнілов, М. Довнар-Запольський, С. Соловйов, М. Драгоманов. Ці науковці значну увагу приділили саме проектам, які розроблялися діячами з оточення імператора Олександра І як основній характеристиці епохи [1, с. 36; 2, с.26 – 28; 3, с. 293].

Історія дослідження подій, явищ та процесів, пов'язаних з царюванням Олександра І починається з 1830 – 1840-х років. Однією з перших праць про політичне життя Російської держави першої чверті ХІХ ст. була монографія описового характеру «Двадцатилетие Европы в царствование Александра I». Вона максимально точно і детально описує царювання Олександра І з метою забезпечення читача можливістю заповнити свій час корисним та приємним заняттям. Достовірний виклад та аналіз подій не є пріоритетним завданням автора. Він навіть більше письменник, ніж дослідник [4, с. 23 – 26, 45 – 47, 105 – 108].

1860 – 1870-ті роки є періодом, який відзначається виробленням ідеологічної парадигми історії Російської держави ХVІІІ – першої половини ХІХ ст. Ця ідеологія базувалася на створенні позитивних образів великих монархів – продовжувачів справи Петра І – Єлизавети Петрівни і Катерини ІІ та негативних образів тих правителів, які свою політику будували на самостійних началах – Петра ІІІ та Павла І. При цьому ХІХ ст. починалося з доброго царя – продовжувача справи Катерини ІІ – Олександра І.

«История царствования имп. Александра I и Россия в его время. Сочинение автора Истории отечественной войны 1812 года» – праця, яка розкриває послідовність подій пов'язаних з царюванням Олександра І, насамперед реформ. Автор відстоює ідею про те, що російська спільнота була не готова до повномасштабного оновлення політичної системи, а імператор не був готовий до того стану організації суспільства, в якому перебував підвладний йому народ,. Ця спільна неготовність і призвела до лише часткових